

Lakota. Plin. Kroggle

ALI ŽERDIN

Med Baltikom in Črnim morjem, med Krakovom in Smolenskom se razprostira območje, ki ga zgodovinar Timothy Snyder imenuje krvava prostranstva. Število navadnih ljudi, torej ne vojakov, ki so bili med letoma 1933 in 1945 pobiti na tem območju, je nepredstavljivo veliko.

Knjiga *Krvava prostranstva, Evropa med Hitlerjem in Stalinom* zgodovinarja Timothyja Snyderja (Umco, 2025, prevod Niki Neubauer) je morda najbolj krvava knjiga o drugi svetovni vojni. A pridevnika *krvava* ne smemo razumeti dobesedno. Ni bilo le *krvavo*. Bilo je huje. Na ozemljih sedanje Ukrajine, Belorusije in Poljske, Litve, Latvije in Estonije, dela Romunije in dela Ruske federacije, kjer je med drugo svetovno vojno umrlo daleč največ ljudi, ni šlo le za prelivanje krvi. Razmere so bile mnogo bolj srhljive. Na milijone ljudi je umrlo zaradi lakote. Naklepno povzročene lakote. In na milijone ljudi je v nacističnih tovarnah smrti umrlo zaradi smrtonosnih plinov. Ljudje na krvavih prostranstvih niso umirali le zaradi krogel in krvi, temveč so bili izstradani ali zaplinjeni.

Zgodovinar, ki je pred nekaj dnevi zapustil ameriško univerzo Yale in se preselil v kanadski Toronto – razlogi za akademsko selitev so politične narave, saj Snyder ni več prenašal odnosa vladajoče politike do akademije –, se je pred dvema desetletjema zakopal v arhive in študije, ki govorijo o Ukrajini, Poljski, baltskih državah, Rusiji, nacistični Nemčiji ... Četudi so *Krvava prostranstva* (*Bloodlands*) v angleškem jeziku izšla leta 2010, je slovenski prevod prišel v zelo primernem trenutku. Ne gre samo za 80. obletnico konca druge svetovne vojne. Epicenter krvavih prostranstev je Ukrajina. Snyderjeva analiza obdobja 1933–1945 omogoča bistveno boljše razumevanje sedanje vojne v Ukrajini. Hkrati pa Snyderjeva selitev v Toronto govori o tem, da je kot mislec konsekventen. Leta 2017, v času prvega mandata Donalda Trumpa, je objavil knjižico *O tiraniji: dvajset stvari, ki smo se jih naučili iz dvajsetega stoletja* (*Totaliteta*, 2017). Če je takrat pozival k državljanskemu angažmaju, je leta 2025 zaznal, da lahko ljudem, ki jih zanima politična zgodovina sveta, bolj koristi, če biva v Kanadi.

Neznani kraji zločinov

Snyderjeva slika, ki je nastajala med študijem obsežnih in manj

znanih virov, se dramatično razlikuje od običajnih predstav, da so najbolj krvave in smrtonosne operacije druge svetovne vojne potekale v Normandiji, med boji za Berlin, na Neretvi ali Sutjeski, med obleganjem Leningrada, med bitko za Stalingrad, v Auschwitzu, Dresdnu, Tokiu, Hirošimi, Nagasakiju ... *Krvava prostranstva* so bila zgodovinsko slabo raziskavo območje, filmi o njih ne pripovedujejo. Bila so tako smrtonosna, da pričevalcev, ki bi zapisali lastne spomine na zločine v Treblinki ali drugih smrtonosnih koncentracijskih taboriščih, praktično ni bilo. In če je dandanes koncentracijsko taborišče Auschwitz simbol zla, Snyderjeva empirična analiza pokaže, da so imeli ljudje, ki so jih zaprli v Auschwitz na prisilno delo, vendarle možnost, da preži-

Snyder boleče kataloge žrtev, če je to le možno, personificira. Navaja imena in priimke ter usode žrtev. Številke spreminja v osebe. Številkam vrne ime.

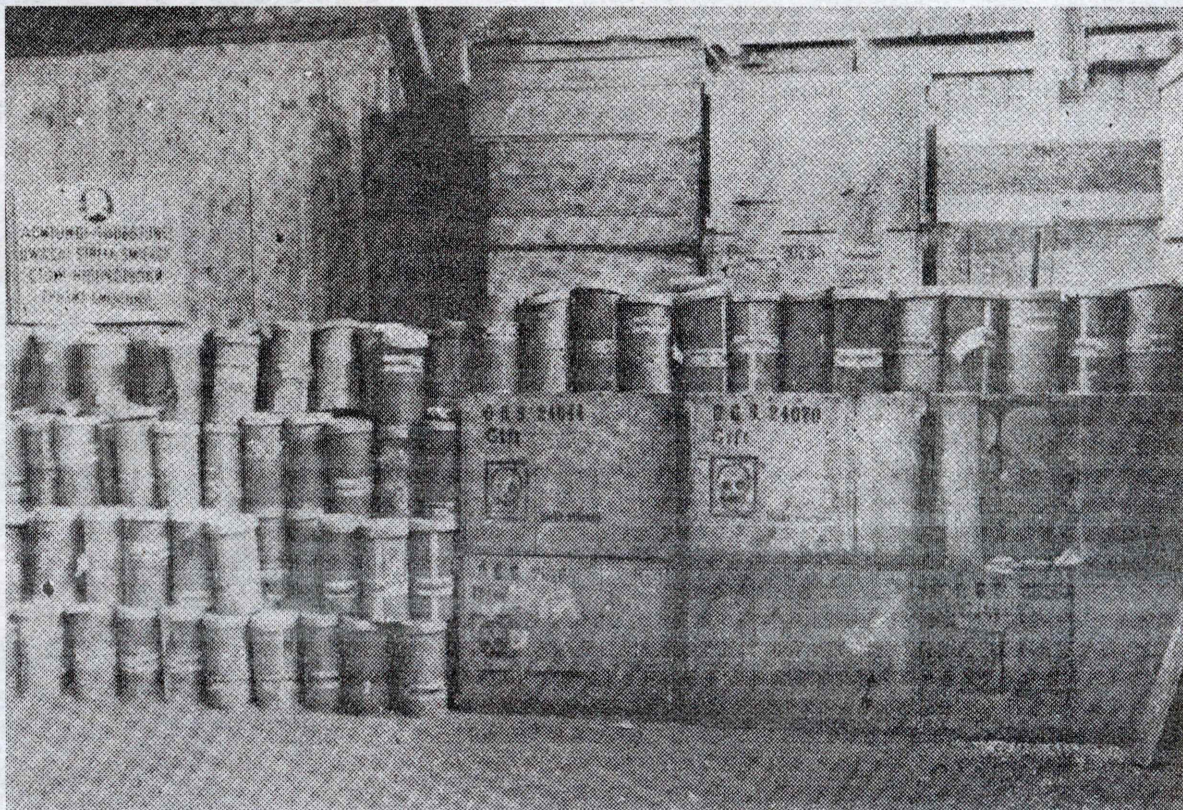
Timothy Snyder, avtor knjige *Krvava prostranstva*, je pred tedni zapustil univerzo Yale in se preselil v Toronto. Razlog za akademsko selitev je politične narave. FOTOGRAFIJI WIKIPEDIA

vijo. »Veliko več Judov, večinoma poljskih, so ubili s plinom v drugih nemških tovarnah smrti, kjer ni preživel skoraj nihče, vendar se njihova imena redkeje omenjajo: Treblinka, Chelmno, Sobibór, Bežec.«

Snyder krvavih prostranstev časovno ne zameji z obdobjem druge svetovne vojne. Grozodejstva se na tem območju začnejo prej. Še zdaleč ne gre zgolj za stalinistične čistke, temveč za množične zločine proti običajnim ljudem. Začne-

jo se v Ukrajini, nekako sočasno s Hitlerjevim prihodom na oblast. Stalin, zmagovalac boja za Leninovo dediščino, kot bi rekel slovenski zgodovinar Marjan Britovšek, je akumulacijo kapitala, potrebnega za industrializacijo Sovjetske zveze, izvedel tako, da je pobral, kjer se je pobrati dalo. In pobrati se je dalo poglavitni ukrajinski zaklad, žito.

Nasilno plenjenje žita ukrajinskim kmetom je imelo nekaj učinkov. Stalin je z zaslužkom od prodaje

Skladišče s plinom ciklon B, s katerim so v taborišču Majdanek uničevali Jude. Taborišče je vodil Odilo Globocnik.

Druga svetovna vojna

žita financiral gradnjo industrijskih objektov, hkrati pa je uničeval – izstradal – domnevne razredne sovražnike, kulake kot poosebljene nasprotnike komunizma.

Stalinova ideologija ni bila fiksirana. Če je v prvih valovih nasilja uničeval ukrajinske kmete, torej razredne sovražnike, je v naslednjih valovih uničeval Poljake, živeče na ozemlju Ukrajine. Razredno nasilje je zamenjal za etnično nasilje. Vmes je uničeval kadre lastne partije, torej tiste, ki so zapustili smer, ki jo je v resnici razumel le Stalin. Politično, razredno in etnično nasilje so trije stebri Stalinove vladavine.

Patološka natančnost

Nasilje je temeljilo na dveh orožjih: kroglah in lakoti. Ocene žrtev lakote slonijo na demografskih podatkih in so zelo približno zaokrožene. Knjigovodstvo pobitih saboterjev in drugih notranjih sovražnikov pa je bilo boleče natančno.

Snyderjeva metodološka poteza pri navajanju podatkov je pomenljiva in preiščljiva. Kjer je to možno, navaja natančne številke. Ne zaokrožuje jih. Zgolj par odlomkov, kjer operira s številkami: »Leta 1933 je v taboriščih zaradi lakote in z njo povezanih bolezni umrlo najmanj 67.297 ljudi, 241.355 pa jih je dočakalo konec v 'posebnih naseljih', med njimi veliko domačinov iz sovjetske Ukrajine.« Ali pa: »Od skupno 681.692 usmrtitev zaradi političnih zločinov v letih 1937 in 1938 je bilo v kampanji proti kulakom in v nacionalnih operacijah ubitih 625.483 ljudi.«

Stalinov režim je bil pri zbiranju podatkov patološko natančen. Razlog za patološko natančnost je Stalinova zahteva, da NKVD-jevci, tožilci in partijski sekretarji – udarne trojke Stalinovih revolucionarnih etap – dosežejo predvidene kvote identificiranih notranjih sovražnikov. In tako kot je sovjetski udarnik Stahanov presegal načrtovane kvote izkopenega premoga, njegovi rekordi pa so bili do kilograma natančno zabeleženi, so NKVD-jevci, partijski aparatčiki in tožilci udarniško lovili notranje sovražnike in presegali zastavljene norme.

Snyderjev razlog za navajanje natančnih števil, povzetih iz sovjetskih registrov, pa je humanističen. 241.355 pomeni 241.355-krat posameznik, 241.355-krat človek. Razlika med 241.354 in 241.355 je za Snyderja pomembna. Snyder boleče kataloge žrtev, če je to le možno, personificira. Navaja imena in primke ter usode žrtev. Številke spreminja v osebe. Številkam vrne ime.

Stalinov vajenec

V obdobju med letoma 1933 in 1939 so Stalinovi zločini v primerjavi s Hitlerjevimi neprimerljivi. Nacistični režim je v prvih šestih letih oblasti, torej do začetka druge svetovne vojne, pobil ne več kot 10.000 ljudi. Stalin je samo z umetno povzročeno lakoto v Ukrajini pobil tri milijone ljudi, še kak milijon raz-

rednih sovražnikov je režim postrelil. Hitlerjev morilski stroj je zalet dobil šele leta 1941 in pozneje, torej po nacističnem napadu na Sovjetsko zvezo. Vendar je Hitler, Stalinov vajenec, nadgradil prijeme učitelja. Stalinovo nasilje ni bilo opremljeno z nacistično produktivnostjo, učinkovitostjo. Nacistično nasilje je vsebovalo moderne organizacijske prijeme, organizirano je bilo industrijsko, kot tekoči trak. Če je Frederick Taylor načela »znanstvenega« menedžmenta v ameriško industrijsko produkcijo uvedel okrog leta 1910, je nacizem imperative, da mora biti pobijanje vrhunsko organizirano, uvedel v uničevalnih taboriščih krvavih prostranstev. Plinska celica z ogljikovim monoksidom ali kakšnim drugim smrtonosnim plinom, krematorij.

Nacistični načrti so predvidevali tudi, da bi sovjetske državljane v prostranstvih, kamor naj bi se širil nemški *lebensraum*, enostavno izstradali. Nacisti so v resnici do smrti izstradali na stotisoče vojnih ujetnikov.

Med osvajanjem *lebensrauma* so industrijsko uničevali predvsem judovsko prebivalstvo Poljske, Ukrajine, Belorusije, Litve, Latvije, Estonije. Ob uničevanju Judov so imeli podizvajalce. Jude v ukrajinski črnemorski Odesi so pobijale fašistične romunske enote. A judovska skupnost ni bila edina tarča načrtov.

Ob branju Snyderjeve knjige bolje razumemo proporce hudo delstev. »Umor 165.000 nemških Judov,« ugotavlja Snyder, »je bil gnušen zločin sam po sebi, vendar le zelo majhen del tragedije evropskih Judov nasploh: predstavlja manj kot tri odstotke smrti v holokavstu.« Ob Judih so nacistični načrti predvidevali tudi eksterminacijo Slovanov – Poljakov, Ukrajincev, Belorusov, Rusov ...

Zdi se, da Snyder v Krvavih prostranstvih izpisuje dve časovni in vsebinsko vzporedni pripovedi, pripoved o Stalinu in pripoved o Hitlerju. Izkaže pa se, da Stalinova dejanja paradoksalno vplivajo na Hitlerja. In obratno. Zločin v krvavih prostranstvih temelji na nekakšnem odmevu. Stalinovi zločini odmevajo pri Hitlerju, Hitlerjevi pri Stalinu. Drug drugega pospešujeta, drug drugemu dajeta dodaten zalet. »Evropsko obdobje množičnih pobojev je bilo do zdaj pretirano teoretizirano in napačno razumljeno,« ugotavlja.

Snyderjeva analiza temelji na brutalnih podatkih. Ko pozornost preusmeri na Treblinko, Chełmno, Sobibór, Bełżec, to stori zaradi podatkov. Šele podatki omogočajo spremenjene poudarke pri interpretaciji. Ne trdi, da se grozodejstva v Auschwitzu niso zgodila. Obratno. Zgodila so se nepredstavljiva grozodejstva. Vendar so v trenutku, ko so plinske komore in krematoriji v Birkenauu začeli delovati, nacisti že pobili tri četrtine v holokavstu umorjenih Judov. Auschwitz je

prišel na koncu. Mednarodni dan spomina na holokavst je na kalendarju na dan obletnice osvoboditve Auschwitzta. Vendar moramo imeti ob obletnici osvoboditve Auschwitzta pred očmi dejstvo, da so plinske celice in krematoriji pred tem v drugih uničevalnih taboriščih že opravili večino »končne rešitve judovskega vprašanja«.

»Stalin je svoje državljane pobijal enako učinkovito, kot je Hitler državljanke drugih držav. Sovjetski režim je bil odgovoren za tretjino od štirinajstih milijonov namerno umorjenih ljudi na krvavih prostranstvih med letoma 1933 in 1945,« ugotavlja Snyder. Milijoni pobitih, o katerih piše Snyder, niso bili vojaki.

Gospod Jones

Snyderjeva zgodovinska metoda med drugim črpa iz novinarskih vzorov. Večkrat omeni Garetha Jonesa, valižanskega novinarja, ki je kot svobodnjak poročal iz Nemčije v času Hitlerjevega prihoda na oblast. Jones je zaznal, s kakšnim vžičenjem so brezposelni Nemci na shodu v Berlinu poslušali govor Adolfa Hitlerja. Februarja 1933 je Jones s Hitlerjem letel iz Berlina v Frankfurt – bil je prvi novinar, ki je z novim nemškim kanclerjem potoval z letalom. »Če bi to letalo strmoglavilo,« je zapisal Jones, Snyder pa ga citira, »bi se spremenila celotna zgodovina Evrope.«

Vendar je Jones z enim očesom gledal tudi proti Stalinovi Sovjetski zvezi. Večkrat jo je obiskal. Lakoto v Ukrajini je zaznal na terenu, ko se je do Ukrajine pretihotapil. Gareth Jones je zaznal dimenzije ukrajinskega zločina, o gladomoru je poročal, vendar ta poročila niso imela večjega učinka.

Leta 2019 je bil v poljsko-ukrajinsko-britanski produkciji posnet film Gospod Jones, ki pripoveduje o naporu Garetha Jonesa, da svetovno javnost obvesti o nepredstavljenem zločinu v Ukrajini.

Snyder citira še enega novinarja, poročevalca *Manchester Guardian* Malcolma Muggeridgea, ki se pod svoje članke ni podpisoval: gladomor je bil »eden najbolj pošastnih zločinov v zgodovini, tako strašen, da ljudje v prihodnosti ne bodo mogli verjeti, da se je zgodil«.

Zgodovinske je Jonesovi in Muggeridgeovi oceni o gladomoru z zamudo pritrdilo. Raphael Lemkin, poljski pravnik judovskega rodu, ki je skoval besedo genocid, je leta 1953 Stalinovo pobijanje Ukrajincev z lakoto označil za genocid. Vendar Lemkinova oznaka dvajset let starih ukrajinskih dogodkov ni bila skladna z novo mednarodnopravno definicijo genocida. Lemkinovo pojmovanje genocida za povojne velesile, zlasti za Sovjetsko zvezo, ni bilo sprejemljivo. Dimenzije zločina gladomora so bile desetletja dolgo nedoumljive.

Synder razloži, zakaj gladomor kot zločin nepredstavljenih dimenzij ni bil pripoznan: »Vplivni moskovski dopisnik *New York Timesa*

Walter Duranty je naredil vse, da bi izpodbijal točna poročila Garetha Jonesa. Duranty, ki je leta 1932 prejel Pulitzerjevo nagrado, je Jonesove članke o lakoti označil za 'pravljice za zastraševanje ljudi'.«

Jonesu, ki jo po vrnitvi iz Sovjetske zveze v Berlinu sklical tiskovno konferenco in poročal o ukrajinski lakoti, hkrati pa je objavil nekaj člankov v ameriškem tisku, so sovjetske oblasti vrnitev v Moskvo onemogočile. Leta 1935 je odpotoval na Daljni vzhod, do Japonske, potem je raziskoval dogajanje v Mandžuku, območju sedanje Kitajske, ki ga je okupirala Japonska. Jonesa so tam ugrabili in leta 1935, ko je bil star vsega 29 let, ubili.

Naslednji novinar, ki mu Snyder izreka priznanje, je sovjetski pisatelj na začasnem delu v žurnalizmu Vasilij Grossman. Kot novinar je spremljal Rdečo armado in ugotavljal, kaj so nacisti pustili za

seboj. »Rdeča armada je taborišče Majdanek odkrila 24. julija 1944. V začetku avgusta je Grossman odkril še večjo grozo, takšno, ki se upira normalnemu razumu. Ko je prišel v Treblinko, je hitro dojel, kaj se je zgodilo: poljske Jude so umorili v plinskih komorah, njihova telesa so sežgali, pepel in kosti pa potresli po poljih. Hodil je po 'zemlji, ki je nestanovitna kot morje', in našel ostanke: fotografije otrok v Varšavi in na Dunaju; košček ukrajinske vezene; vrečo las, svetlih in črnih.«

Grossman je z Rdečo armado prišel do Berlina. Čeprav je bil pozneje v nemilosti, je preživel stalinistično obdobje in umrl leta 1964. Zaradi teh novinarjev je človeštvo nekaj malega o krvavih prostranstvih izvedelo že leta 1933. In 1945. Osemdeset let po koncu druge svetovne vojne je dobro razumeti, kje so se v resnici dogajali najhujši zločini tega obdobja. ●

DRAGO IVANUŠA

Drago Ivanuša
Kristijan Krajncan
Žiga Golob
Blaž Celarec

KONCERT FILMSKE GLASBE

SLOVENSKI FILMSKI CENTER
JAVNA AGENCIJA SLOVENIAN FILM CENTRE

KINO KVARTET

Posebna gostja: Manca Trampuš

24. april 2025

www.kinosiska.si info blagajna: 030 310 110